Overgedrukt uit het »Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk.”
1882. 2e Jaarg.

Hij weet waar Abraham den mosterd haalt.

Onlangs heb ik in eene vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde eene verklaring van dit spreekwoord voorgesteld, die gevonden is door mijn vriend Prof. Socin te Tübingen. Op verzoek van den voorzitter deel ik die hier mede en bedien mij daarbij van enkele bij de discussie gemaakte opmerkingen.

Het gebruik van het spreekwoord is bekend: men bezigt het van iemand die de wegen en middelen weet te vinden om zijn doel te bereiken. Doch hoe het aan dezen zin komt, is niet zoo licht te zeggen. Ik herinner mij eene lezing van Prof. Moltzer over spreekwoorden op een taalkundig congres te 's-Gravenhage, waarin aan het einde het woord mosterd in het spreekwoord »dat riekt naar den mosterd” voor eene verbastering van mutsaard verklaard werd, met toespeling op den brandstapel voor ketters bereid, en daaraan toegevoegd werd »en nu weten mijne hoorders zeker ook waar Abraham den mosterd haalt.” Ik besloot hieruit dat de heer Moltzer ook hierin mosterd beschouwde als uit mutsaard ontstaan en heb het sedert eveneens door anderen zien verklaren, met bijvoeging, dat hier eene toespeling was op het offer van Abraham (*Gen.* 22). Deze uitlegging is evenwel geheel onaannemelijk, zooals reeds duidelijk in den *Navorscher* XXVI, 248 sqq., XXX, 475 is aangetoond. Abraham heeft geen moeite het brandhout te vinden. Izak vraagt alleen waar het lam voor het brandoffer is. Verder is het zoo goed als zeker, dat de naam Abraham in het spreekwoord niet oorspronkelijk is. Het

spreekwoord luidt in het Duitsch: »Es weiss wo Barthel Most holt," en de vervanging van Abraham door Barthel (Bartel) en Bart is ook in ons vaderland niet onbekend (b.v. in 't Bredasche taaleigen, *Navorscher* XXVI, 248 en 33). Daar Bart of Bartel in Gelderland, zooals Prof. Kern in de vergadering mededeelde, een gewone verkorting van Abraham is, ligt het voor de hand, hoe de naam Abraham in het spreekwoord ontstaan is. Vervanging van namen in spreekwoorden door andere is overigens niet ongewoon, zie *Navorscher* XXVI, 34, XXX, 475. Met Abraham verdwijnt ook de mogelijkheid, dat mosterd uit mutsaard zou bedorven zijn, daar de oorspronkelijker Duitsche vorm most heeft, welke lezing ook in ons vaderland niet onbekend is (*Navorscher* XXVI, 33). De verklaringen van het Duitsche spreekwoord, die men in Wander's *Deutsches Sprichwörter-lexicon* I, 241 kan vinden, komen meest daarop neer, dat een zekere Barthel zou geweten hebben, goeden wijnmost te verkrijgen. Het zijn echter alle vermoedens; overlevering omtrent den oorsprong van het spreekwoord is er niet.

Hoewel voor Barthel (Bartel), behalve het Nederlandsche Abraham en Bart, ook nog de variant Batlef voorkomt (*Navorscher* XXVI, 249 sq.), schijnt toch de gewone lezing vast te staan. Hetzelfde schijnt, in weerwil van de veranderingen mosterd en mussels (mossels), *Navorscher* l. l., waar te zijn voor most, ten minste wat de drie eerste letters betreft. Het is namelijk niet gezocht om mōst als eene verbastering van het Jodenduitsche *moos* op te vatten, dat eigenlijk een meervoud is van 't Arameesche woord *mő'ô* (*me'ô*). Dit beduidt oorspronkelijk steen of pit, b.v. een pompoenpit, een appelpit, en is van daar de naam geworden eener kleine munt, die de waarde had van een twintigste sikkel, Hebreeuwsch *gêra*. Het meervoud is het gewone woord voor geld geworden en uit het Jodenduitsch en de dieventaal bekend genoeg. Ik herinner mij het in een Hollandsch opstel in verband met *massematten* (uit *masso umattan*, nemen en geven, handel) gelezen te hebben. Schertsend heeft men er Mozes van gemaakt en bezigt het in

de uitdrukkingen »hij doet het om Mozes" en, met toespeling op *Lucas* 16 vs. 29 »hij heeft Mozes en de Profeten" (vgl. *Navorscher* XII, 280). Waarschijnlijk is deze oneerbiedige verbastering in denzelfden zin geschied, als dien waarin de dieven een hunner voornaamste werktuigen, het groote breekijzer, den zoogenaamden kromkop, *Rebmosche* d i. Heer Mozes noemen, daar Mozes als type geldt voor de hoogste macht

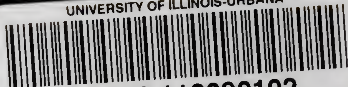
Dat m ō s t uit dit *moos* ontstaan is, wordt vooral aanbevolen door het verband met B a r t e l. Het is n. l. hoogstwaarschijnlijk, dat dit niet anders is dan het Jodenduitsche *bartel* voor *barzel* in den zin van ij z e r. Het komt aldus voor in den naam van een ander veel gebruikt breekijzer: *schoberbarthel* (*schaberbartle*), zie Avé-Lallemant, *das Deutsche Gaunerthum*, IV, 114, 147, 157, 170, 173, 216, 289, 595, Frain, *Chochemon Loschen*, p. 110. Het eerste deel van dit woord *Schober* of *Schàber* (*Schabber*) beduidt b r e k e r en neemt in de dieventaal eene voorname plaats in met zijne afleidingen: *godelschabber*, *jadschabber*, *schabern* (schabbern) met de composita *ausschabbern*, *einschabbern*, *gugeschabbern* (een gat breken), *zerschabbern*, *meschabber zijn* en *meschabbern* (zie Avé-Lallemant IV, 595 en op vele andere plaatsen). In samenstelling met *barthel* (*bartel*) is het de letterlijke vertaling van b r e e k ij z e r. Het is onzeker, of dit *barthel (bartel)* door dezelfde dialectische uitspraak uit *barzêl* ontstaan is, door welke dit woord ook in het Arabisch *bartêl* geworden is, met de verwisseling van *zain* en *têt*, die men in *zabach* = *tabach* (slachten, offeren) heeft, welke woorden ook beide in 't Jodenduitsch voorkomen. Tot dusverre is geen voorbeeld gevonden of opgeteekend van een gebruik van *bartel* buiten deze samenstelling, hoewel het bestaan daarvan ook hierdoor schijnt bevestigd te worden, dat *barzel* (ijzer) behalve voor het metaal in het algemeen, ook voor ijzeren stangen, ketens en boeien gebruikt wordt, maar niet voor het breekijzer. Het is echter evenzeer mogelijk, dat men de uitspraak van *barzel* alleen tot *bartel* heeft gewijzigd om de gelijkenis met den eigennaam Bartel, zooals dit vaak geschied

is, b. v. uit *jâin* (wijn) wordt dikwijls Johan of Jochem gemaakt (Avé-Lallemant IV, 61, 154, 289). Men vindt bij Avé-Lallemant IV, 239 *burtill*, koper, doch dit is uit *bedîl*, tin, ontstaan, evenals *Schrobber* (p. 226, 228) uit *Schober*.

In ieder geval was door de wijziging van *barzel* tot *bartel* het vreemde woord voor het volk tot een bekenden eigennaam geworden. Dat men nu *moos* als mōst opvatte, waardoor het geheele spreekwoord een goed Duitsch voorkomen kreeg, is natuurlijk, evenals dat van dit oogenblik af het spreekwoord geschikt was om in de gewone taal opgenomen te worden. Zoolang een woord nog den stempel van zijn lagen oorsprong heeft, mag het in de gemeenzame omgangstaal dikwijls gebruikt worden, doch men zal het niet schrijven en evenmin in deftig gezelschap spreken. Maar in ons spreekwoord was die stempel door de verandering van *moos* tot mōst geheel verdwenen en kreeg het zelfs het uiterlijk van eene zeer fatsoenlijke uitdrukking.

Merkwaardig is het, dat men het spreekwoord »dat riekt naar den mosterd" ook wel bezigt in den zin »dat zal geld kosten", alsof ook hier mosterd door mōst uit *moos* ontstaan was. Ik heb in den *Navorscher* gelezen dat het vaststaat, dat de eigenlijke beteekenis is: dat heeft iets van ketterij, dat doet denken aan den brandstapel (mutsaard) voor de ketters bestemd. Er werd daarbij gevoegd, dat men den overgang tot het tegenwoordige gebruik niet kon verklaren. Ik weet niet hoe men bewijst, dat de toespeling op ketterij de oorspronkelijke zin is, en zie ook geen kans de moeilijkheid op te lossen. Maar als het niet vaststaat en de spreekwijze reeds dadelijk de andere beteekenis kan gehad hebben, is de oorsprong van mosterd uit *moos* ook hier zeer waarschijnlijk.

M. J. DE GOEJE.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 112090102